

КОМУНІСТИЧНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ І НА ЗАКАРПАТТІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Показано методи поширення урядом СРСР ідей комуністичного політичного режиму в інших країнах у роки Другої світової війни, діяльність у цьому напрямі комуністичної партії Чехословаччини та крайової комуністичної партії Закарпаття.

Ключові слова: Закарпаття, об'єднання, формування, Українська держава, закарпатці, спорідненість, Чехословаччина, КП, режим, терор.

Показано методы распространения правительством СССР идей коммунистического политического режима в других странах в годы Второй мировой войны, деятельность в этом направлении коммунистической партии Чехословакии и краевой коммунистической партии Закарпатья.

Ключевые слова: Закарпатье, объединение, формирование, Украинское государство, закарпатцы, родство, Чехословакия, КП, режим, террор.

The method used to spread the ideas of the government of the USSR communist political regime in other countries during the Second World War, the activities in this direction of the Communist Party of Czechoslovakia and the regional of the Communist Party of Transcarpathia.

Key words: Transcarpathia, unification, formation, Ukrainian state, Transcarpathians, kinship, Czechoslovakia, KP, regime, terror.

Одним із важливих чинників, що підривав відновлення демократії в Чехословаччині і на Закарпатті в роки Другої світової війни, було нав'язування тут ідей комуністичного політичного режиму.

Проблеми експорту комуністичного політичного режиму виявились у полі зору окремих українських дослідників. В. Томахів показав запровадження комуністичного тоталітаризму в західноукраїнські землі у 1939-1941 рр. [1] О. Свеженцева досліджує інтеграцію свідомості та волі до системи тоталітарної сталінської ідеї в Чехословаччині на рубежі 40-50 рр. XX століття [2]. У цілому ця проблема українськими дослідниками ще тільки розробляється. Увагу вчених привертають зокрема такі питання як методи, якими користувались московські політичні лідери і чехословацькі та закарпатські комуністи, які полегшували нав'язування ідей комуністичного політичного режиму. Про це йшлося і на науковій конференції в Чехії [3]. У статтях російських істориків Л. Гебинського [4], В. Мар'їної [5], Є. Серапіонової [6] розкрито діяльність місцевих комуністів в

країнах Східної і Центральної Європи, в тому числі й у Чехословаччині, скеровану Москвою на нав'язування комуністичного політичного режиму.

Хоч дослідженням нав'язування комуністичного політичного режиму радянського типу в інших країнах за останні роки займаються вчені різних країн, однак значне коло питань цієї проблеми залишається в стадії розробки. Це стосується і питання нав'язування комуністичного тоталітарного режиму в Чехословаччині і на Закарпатті в роки Другої світової війни, що є предметом даного дослідження.

Зауважимо, що комуністичний тоталітаризм сформувався в Радянському Союзі на основі ідеології марксизму-комунізму, що затверджувала можливість побудови безкласового комуністичного суспільства на основі реалізації принципів колективізму, диктатури пролетаріату та ін. Цей політичний режим характеризувався ліквідацією приватної власності, плановою моделлю економічного господарювання, масовими репресіями, культом особистості.

У нашій пам'яті найчастіше спливає лише період встановлення комуністичного політичного режиму в Чехословаччині і на Закарпатті, оскільки він став реальністю. Однак історія має розібратися і з нав'язуванням Москвою цього режиму іншим країнам і, зокрема, у роки Другої світової війни. Інакше наукова проблема про комуністичний політичний режим в Чехословаччині і на Закарпатті буде неповною.

Дана наукова розвідка не претендує на вичерпне розкриття проблеми. Ставиться завдання показати методи кремлівських лідерів, якими вони користувалися для поширення радянських ідей в інших країнах, діяльність комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ)¹ [7, с. 30-31], крайової комуністичної партії Закарпаття з нав'язування ідей комуністичного політичного режиму на своїх територіях.

Дана проблема є актуальною, ще й тому, що розкривши її зміст, можна вияснити не тільки штучний експорт комуністичного політичного тоталітаризму в Чехословаччину і на Закарпаття в роки Другої світової війни, а й краще зрозуміти закономірність його подолання у наш час.

У період Другої світової війни більша частина лідерів комуністичної партії Чехословаччини, в тому числі і лідерів комуністів Закарпаття першої величини, опинились в якості політемігрантів у Москві. Вони були малочисельними, набували характерних рис радянської партноменклатури, вели особливий спосіб життя, мали тверду партійну дисципліну, ідеологічну та організаційну єдність. Тісний зв'язок із виконкомом Комуністичного інтернаціоналу (ВКІ) і особливо його генеральним секретарем Г. Димитровим, безпосередні чи опосередковані (через ВКІ) контакти з радянськими державними установами – наркоматами іноземних справ, внутрішніх справ, державної безпеки, оборони, із секретарями ЦК ВКП(б) – А. Ждановим, О. Щербаковим, з керівниками держави Й. Сталіним, В. Молотовим та іншими не могли не

зробити впливу на політику закордонного бюро КПЧ, на формування його концепцій повоєнного розвитку відновленої Чехословаччини.

Офіційний розпуск на початку червня 1943 р. Комуністичного інтернаціоналу не означав безслідне зникнення цієї організації, що проіснувала без малого чверть століття, яка робила ідеологічний вплив на комуністів Чехословаччини і Закарпаття. Її функції по суті збереглися, будучи лише розподілені і покладені на закордонні бюро компартій, які знаходилися у Москві, на радянські партійні органи, а саме – ЦК ВКП(б), де був створений відділ міжнародної інформації (ВМІ), а також державні структури, в тому числі народний комісаріат держбезпеки. Згідно постанови політбюро ЦК ВКП(б) від 27 грудня 1943 року у відділі міжнародної інформації були зосереджені всі зв'язки, які були у Комінтерну. Завідуючим відділом формально призначався Г. Димитров, його заступником – Д. Мануїльський, а загальне керівництво діяльністю відділом покладалося на В. Молотова [8, с. 32]. Відділ міжнародної інформації та існуючі при ньому інститути здійснювали кур'єрський зв'язок з центральними комітетами закордонних компартій, погоджували питання про відправку для їх потреб зброї і грошей, відправляли літературу, забезпечували радіозв'язок з нелегальними компартіями і вели радіопередачі на різні країни світу [5, с. 12].

Діячам КПЧ, Закарпатської крайової комуністичної організації, які були в еміграції в Москві і органам компартій в самій країні і краї ЦК ВКП(б) постійно надавалися директиви з актуальних політичних питань, передавалися настанови, вироблені радянським керівництвом. По суті, не тільки принципові напрями політики компартії, а й багато конкретних кроків узгоджувалися чи навіть прямо визначалися у Москві [4, с. 5].

Акція із камуфляжу діяльності, яку раніше забезпечував Комінтерн, проходила паралельно з розробленням радянським керівництвом його політичної лінії. Так основні принципи офіційної радянської програми повоєнного влаштування світу були обнародовані Й. Сталіним у його промові 6 листопада 1943 р. і полягали, зокрема, в наступному: надання звільненим народам повного

¹ КПЧ була створена в травні 1941 р. Настанови В. Леніна, Комінтерну відіграли найважливішу роль у формуванні партії і її діяльності. Вона прийняла рішення про визнання 21 умов прийому в Комінтерн. Першочерговими умовами стали підтримка радянської Росії та визнання необхідності світової соціалістичної революції.

права і свободи самим розв'язувати питання про їх державний устрій; організація економічного, політичного та культурного співробітництва народів Європи тощо [9, с. 129].

Питання про кінцеві і близькі (в період війни) завдання КПЧ, про їх співвідношення, про способи і засоби досягнення стали особливо обговорюватися Закордонним бюро КПЧ у Москві восени 1943 р. напередодні приїзду Е. Бенеша у Москву для укладення радянсько-чехословацького договору. Саме тоді, коли радянське керівництво широко повідомило світ про свої погляди на повоєнний устрій світу і Європи. Аналогічно тому, як декларуючи свою прихильність демократичним принципам, воно не збиралося піддавати сумніву «прогресивність» комуністичного політичного режиму СРСР і відмовлятися від пропаганди його «переваг». Чехословацькі комуністи, не заявляючи про це, відкрито продовжували представляти свою кінцеву мету у встановленні в Чехословаччині і на Закарпатті комуністичного політичного режиму. Так комуністична партія Закарпаття, заснована 1920 року, зразу стала на позицію пролетарського інтернаціоналізму, сприйняла як свої ідейні настанови РКП(б) і Комінтерну. Існування першої в світі радянської держави з її зовнішньополітичним курсом на світову революцію надавало матеріальну та ідеологічну підтримку комуністам краю. Тому вони виступали проти «буржуазного державного ладу Чехословаччини» і закликали до негайної пролетарської революції, експропріації майна великих землевласників і встановлення якнайтісніших політичних і економічних зв'язків із радянською Росією [10, с. 134-135].

Більше того, в умовах коли весь прогресивний світ говорив про голодомор в Україні, про ГУЛЛАГ-и, про масові репресії 1936-1938 років, про суцільну русифікацію України, комуністи Закарпаття всіма доступними їм засобами (усна пропаганда, преса, радіо, трибуна парламенту тощо) доводили, що все це брехня, Радянська Україна, мовляв, розквітає в складі СРСР, а Радянський Союз є прикладом для нас. Вершиною нової пропагандистської дії, яка мала заводити маси в туман сліпої віри в СРСР, є праця першого секретаріату крайкому КПЧ «Чим є для нас Радянський Союз». Вся праця – це

вихваляння успіхів ВКП(б), розквіту СРСР, всіх народів Країни Рад, особливо Радянської України. Хто-хто, а О. Борканюк, який знав комуністичний режим СРСР, не мав права в 1937 році писати про *«Величезні успіхи»* і заявляти, що *«Як неможна уявити життя без сонячного проміння і тепла, так неможна уявити життя без Радянського Союзу»* [11, с. 27].

Отже, пропаганда політичного режиму радянського типу пропагувалась на Закарпатті і до Другої світової війни. Питання полягало тільки в тому, наскільки довгим буде шлях для втілення комуністичної ідеї в життя. Ці погляди були притаманні в роки Другої світової війни, очевидно, всій «верхівці» світового комуністичного руху, зокрема одному з «батьків» політики антифашистського національного фронту Г. Димитрову, що підтверджується деякими документами внутрішнього характеру. Так, наприклад, вітаючи Д. Мануїльського з 60-річчям (4 жовтня 1943 р.), він побажав йому успіхів, здоров'я і сили для плідної роботи *«на благо нашої соціалістичної батьківщини і для повного торжества великої справи Леніна-Сталіна, над всіх і всяких ворогів радянського народу і робітничого класу всіх країн»* [5, с. 7].

Думки Г. Димитрова про світову пролетарську революцію сприймалися закордонним бюро КПЧ як керівництво до дій. Конкретне їх наповнення з новим розмахом розпочалося ще восени 1943 р., під патронатом радянських лідерів. Про щирість намірів радянського керівництва повинно було свідчити і підписання 12 грудня 1943 р. Договору про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво між СРСР і ЧСР. Договір, підписаний на 20 років, передбачав можливість його пролонгації, був націлений не тільки на взаємодію у воєнний час, а і на *«тісне дружнє співробітництво в період після відновлення миру»* у відповідності з принципами поваги до незалежності і суверенітету, а також невтручання у внутрішні справи іншої держави [9, с. 130-134]. Конкретизацією і розвитком Договору було підписання з ініціативи президента Чехословаччини Е. Бенеша, при підході Червоної армії до довоєнних кордонів Чехословаччини, Угоди про відносини між радянським головнокомандуючим і чехословацькою адмініст-

рацією після вступу радянських військ на чехословацьку територію [9, с. 160-162].

Договір і Угода були першими офіційними документами, які демонстрували курс радянської зовнішньої політики по відношенню до малих європейських держав, у першу чергу до Чехословаччини, яка займала стратегічне положення в Східній Європі. Зверталась особлива увага на пропаганду закладених у них принципів. Саме тоді, як писав керівник радянського інформбюро Д. Полікарпов завідувачому відділом агітації і пропаганди ЦК ВКП(б) Г. Олександрову 17 грудня 1943 р., виникла необхідність уточнити «вказівки про нашу пропаганду по радіо на іноземних мовах». Тут же пропонувався проект рішення, який вміщував перелік завдань з активізації пропаганди. Серед них і всебічне роз'яснення слов'янським народам, що збереження їх свободи і незалежності від німецької агресії можливо тільки при постійній і нерозривній співдружності з народами Радянського Союзу, заклик слов'ян до збройної боротьби проти німців, роз'яснення значення радянсько-чехословацького договору для долі слов'янських народів. Передбачалось також широко роз'яснити мету війни Радянського Союзу і спростування домислів про «російську загрозу» [5, с. 2].

Однак, як правильно відмічав З. Фірлінгер, Радянський Союз не збирався «в чому-небудь змінювати свою доктрину чи ж відмовлятися від соціалізму» [12, с. 206]. Про це ж свідчать і мемуари М. Хрущова, який стверджував, що Сталін і його оточення в кінці війни «помишляли» про соціалістичну революцію у Європі, виникнення нових пролетарських держав, здійснення переходу до соціалізму [13, с. 80-81].

Поки ж продовжувалася війна, на думку радянських лідерів, ще не настав час для відкритої прямолінійної проповіді ідей комуністично-політичного режиму. Тоді мова йшла лише про встановлення демократичних режимів, які підтримуватимуться всіма антифашистськими силами і силами, дружніми по відношенню до Радянського Союзу. В одному із радянських документів кінця війни – «Записці, підготовленій комісією при наркоматі іноземних справ на чолі з І. Майським у січні 1944 р.», яка торкалася питань післявоєнного мирного врегулювання,

у розділі «Державний устрій ворожих і нині окупованих держав» відмічалось: «СРСР зацікавлений у тому, щоб державний лад цих країн базувався на принципах широкої демократії, у дусі ідей народного фронту». При тому зверталася увага на те, що головна загроза миру і спокою може виходити із передчасних революцій. «Якщо перший повоєнний період, – говорилося в Записці, – приведе до розв'язування в Європі пролетарської революції, тоді відносини між СРСР, з одного боку, США і Англією, з іншого, повинні будуть прийняти напружений і навіть гострий характер» [5, с. 3].

У той час швидкого розвитку подій по здійсненню соціалістичних революцій і встановлення комуністичного політичного режиму не передбачалося і не пропонувалося. Навпаки, як вже було сказано, Москва стримувала ліворадикальні тенденції, які проявилися і в КПЧ, радила не поспішати з виконанням програми максимуму. Радянське керівництво тоді вважало необхідним «віддалити» ідеологію на другий план із метою, з його точки зору, розв'язання першочергових завдань: кінцева перемога над фашизмом і досягнення домовленості з партнерами по антигітлерівській коаліції в справі забезпечення так необхідного і бажаного, і мирного переполичку. Треба було переконати Захід, що «Ради» не загрожують йому як активні розповсюджувачі «бацил більшовизму». Як і в 1939 р., коли Москва відмовилася від відкритої критики фашизму з метою поліпшення відносин із гітлерівською Німеччиною, тобто підпорядкувала ідеологію політиці, так і тепер вона вважала несвоєчасну пряму пропаганду ідей комуністичного політичного режиму. Сталінський прагматизм знову взяв верх над комуністичною догмою [5, с. 3].

Однак, не має підстав сумніватися в тому, що радянські лідери були послідовними і вірними марксистами-ленінцями. Їх переконання в перевагах і прогресивності комуністичного політичного режиму не зникло. Радянська демократія представлялась як вищий тип демократії, і в Москві зовсім не збиралися відмовлятися від переваг комуністичного політичного режиму. Зокрема, виступаючи на засіданні радінформбюро 17 січня 1944 р., накреслюючи напрями і

зміст його роботи, ЦК ВКП(б) вважав першочерговим завданням *«пропаганду Радянського Союзу, пропаганду радянського ладу у формах, зрозуміло прийнятних»*, щоб *«уникнути відкритої»*, *«прямої»* пропаганди, щоб *«не нав'язливо це було»* [5, с. 4]. Таким чином змінювалась не стратегічна настанова – перемога пролетарської революції з кінцевою метою встановлення політичного режиму радянського типу, а тактика, методи, темпи і форми її здійснення.

Очевидним є й те, що для Сталіна поняття «демократія» ідентифікувалося з поняттям «радянське», хоч публічно про це тоді не говорилося. Він мав намір просунути радянські війська якомога далі на Захід, щоб мати можливість здійснювати вплив на дальший політичний розвиток держав, на землю яких вступила нога радянського воїна [5, с. 4].

До речі, тут слід згадати, що говорив Й. Сталін під час його зустрічі з Г. Дмитровим і В. Молотовим ще в січні 1940 р.: *«Світова революція як єдиний акт – дурниця. Вона проходить у різний час в різних країнах. Дії Червоної Армії – це теж справа світової революції»* [14, с. 216]. За свідченням видного діяча Югославської народно-визвольної війни М. Джіласа, Й. Сталін в одній з розмов із ним у квітні 1945 р. сказав: *«Той, хто займає відповідні території, той і розповсюджує на них свою соціальну систему»* [15, р. 114]. Й. Сталін у кінці війни не відмовився про класову місію Червоної Армії і робив опір на радянські війська як на одну складову ідейної зброї просування світової пролетарської революції на Захід, встановлення там комуністичного політичного режиму. Місія радянських збройних сил мала двоїстий характер: будучи визвольною, вона в той же час переслідувала мету розповсюдження радянського впливу – з перспективою встановлення комуністичного політичного режиму.

Яким чином Червона Армія могла розв'язувати цю, нібито формальну місію, яка не покладалась на неї – проштовхування пролетарських революцій на Захід. Насамперед – об'єктивно вона представляла Країну Рад, яка вистояла у боротьбі з фашизмом і громила гітлерівські війська. Тоді це розумів весь світ, який віддавав належне Радянському

Союзу. Зміцнювався, зростав не тільки міжнародний потенціал СРСР, а й віра, а у декого і переконаність в перевагах його комуністичного політичного режиму, здатного пережити величезні труднощі періоду війни і одержувати перемогу в ній. Тоді у всьому світі піднявся рейтинг соціалістичних ідей, виросла популярність і вплив їх носіїв – комуністичних і соціалістичних партій. Червона Армія, яка перемагала фашизм, несла на своїх штиках віру «світлого соціалістичного майбуття», котра в країнах східноєвропейського регіону, в тому числі і на Закарпатті де більше, де менше, проникла у свідомість переважно бідняцьких і інтелігентських прошарків населення.

Присутність Червоної Армії створила зовнішньо сприятливі умови для формування влади антифашистських, більше чи менше демократичних урядів, народних і національних фронтів, де комуністи тут же займали важливі, часто ключові позиції і пропагували переваги комуністично-політичного режиму. Серед людей, які ставали біля керма влади, була значна кількість колишніх політемігрантів, котрі довгий час проживали в СРСР.

У ході воєнних дій Червоної Армії і операцій в її тилу по ліквідації різноманітних нелегальних груп і організацій, які проводили органи НКВС і СМЕРШ, було розпочато вирішення надзвичайно важливого політичного завдання – підризу сил, які протистояли посиленню у відповідних країнах, в тому числі і Чехословаччині та на Закарпатті, впливу СРСР, пропаганді ідей його політичного режиму і зміцненню влади комуністів. Військовим комендатурам, завданням котрих було встановлення порядку в тилу Червоної Армії, ставилось в обов'язок і боротьба з *«фашистською агентурою, яка залишилася на місцях і яка намагалася шкодити радянським військам»* [16, с. 407].

Вивчення цієї сторони діяльності радянських збройних сил і працюючих в їх складі чи діючих паралельно з ними каральних органів ще тільки почалося. Про практику радянських каральних органів, які діяли на території Чехословаччини та Закарпаття, вже писалося науковими дослідниками, але поки що мало відомо (розміри депортацій, пред'явлення обвинувачень, соціально-політичний склад депортованих в СРСР чехів,

словаків, українців, угорців, німців і їх подальша доля).

На кінець, Червона Армія і особливо її політоргани відігравали велику роль у розповсюдженні фальсифікованих уявлень про Радянський Союз, в поширенні прийнятних для СРСР поглядів на соціалізм, в пропаганді «переваг» комуністичного політичного режиму. Маршал О. Василевський писав: *«Радянські війська дійсно були пропагандистами величі ідей соціалізму»*. Вони повинні були *«розвінчувати роками розповсюджувану буржуазною пропагандою неправду про радянський лад, наш спосіб життя»* [17, с. 70-71].

Зі свого боку закордонне бюро КПЧ брало активну участь в організації партизанського руху в чехословацьких землях, кристалізуючим початком котрого були так звані організаційні групи, які направлялися з СРСР. Історія цього питання досить широко висвітлена, тому досить підкреслити, що комуністи розглядали партизанські загони, як одну з важливих частин своєї «революційної армії». У звітах штабів партизанського руху і окремих загонів, які діяли і на Закарпатті, виділявся спеціальний розділ про партійно-політичну роботу (в тому числі і серед населення), яку проводили як агітатори із складу загонів, так і місцеві комуністи. Наставниками комуністів при цьому не рідко виступали радянські командири, які не тільки обмінювалися досвідом організації партизанської війни, але й налагоджуванням нового життя за принципом комуністичного політичного режиму [5, с. 5].

У 1944-1945 рр., коли відбувалося визволення Закарпаття і Чехословаччини від гітлерівської окупації, центральним у вказівках відділу міжнародної інформації ЦК ВКП(б) ставилися проблеми характеру влади, яка встановлювалась у цьому регіоні, взаємовідносин комуністів з іншими політичними силами і практичну діяльність місцевих комуністів в нових умовах, завдання зміцнення і розширення комуністичних позицій [5, с. 8].

Заяви радянських політичних лідерів про небажання втручатися у внутрішні справи Чехословаччини, у питання внутрішнього політичного ладу країни привели Е. Бенеша до думки про можливість відновлення Чехословацької демократичної держави, опираю-

чись на союз і дружбу не тільки з Заходом, а й із СРСР. Він погоджувався з чехословацькими комуністами, що заключна форма і зміст політичного ладу будуть визначені чехословацьким народом демократичним шляхом після війни [10, с. 608-610]. Його сподівання не збулися. У лютому 1948 р. комуністи Чехословаччини при підтримці Москви фактично прийшли в країні до одновладдя.

Відносно Підкарпатської Русі (Карпатської України) Е. Бенешем була висловлена думка, що питання про її приєднання до України буде розв'язано позитивно на користь Радянського Союзу, але після обговорення в парламенті країни. Взявши на замітку неодноразове висловлювання Е. Бенеша в роки війни про те, що він розглядає входження Підкарпатської Русі в склад Чехословаччини як тимчасове, радянські представники прямо поставили питання про письмову заяву, що чехословацький президент не заперечує проти передачі цієї території СРСР. Радянські лідери прискорювали розв'язання цього питання. Коли ж в червні 1945 р. текст договору про Закарпатську Україну був уже готовий, Сталін, із притаманним йому лицемірством заявив З. Фірлінгеру, що радянська сторона не квапить із його підписанням.

Договір між Радянським Союзом і Чехословаччиною було підписано. Закарпаття було приєднано до УРСР, складовою СРСР. Але перед тим ця проблема оформилась з ініціативи Москви і Києва відповідним рішенням місцевих народних зборів – першим з'їздом народних комітетів. Внаслідок створилась парадоксальна ситуація: вперше за багатомісячну історію українські землі були інтегровані в складі єдиної української, але не самостійної держави [18, с. 377]. Такий розвиток подій прискорив і практичне втілення в життя краю комуністичного політичного режиму.

Були чехословацькі, закарпатські комуністи самостійними у визначенні своєї політики пропаганді ідей комуністичного політичного режиму на своїх землях і якщо «так», то в якій мірі? На першу частину питання можна відповісти «так». А на другу, лише в тій мірі, яку дозволяв Кремль. Це була самостійність в межах, допустимих рамками кремлівської зовнішньої політики.

Радянське керівництво тримало чехословацьких і закарпатських комуністів, якщо можна так висловитися, на «короткому ланцюжку». Однак перебування у такому стані не було для них неприємністю, а сприймалося ними як щось природне: адже радянські і чехословацькі та закарпатські комуністи були однодумцями, а перші були вчителями і наставниками других. На чолі КПЧ, закарпатської комуністичної партії стояли керівники «московської школи», комінтернівського взірця, які вважали встановлення комуністичного політичного

режиму закономірним і єдино правильним, бездоганим.

Пропаганда радянських політичних лідерів в роки Другої світової війни, з одного боку, відповідала принципам міжнародних відносин і ідеям, зазначеним у міжнародних договорах, з іншого – їх практична діяльність скеровувалася на здійснення пролетарської революції. А це означало, що в Чехословаччині і на Закарпатті ними нав'язувався політичний режим радянського типу. Це тип режиму, який мав вийти за межі СРСР і структуруватися у міжнародному плані.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Томахів В. Я. Сталінізм як різновид тоталітаризму (історико-політологічний огляд) / В. Я. Томахів. – Львів, 2001.
2. Свеженцева О. І. Методи інтеграції свідомості та волі народу до системи тоталітарної ідеології в Чехословаччині на рубежі 40-50-х рр. ХХ ст. / О. І. Свеженцева // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». – Ужгород : Вид-во Ужгородського національного університету «Говерла», 2008. – Вип. 20.
3. Vnit ni faktory, ktere usnaniy sovltizaci stat st adnia vychedni Evropy v lette 1944-1948. – Oporno, 1993.
4. Гебинський Л. Я. Коминформ в действии // Новая и новейшая история, 1996, журнал 1-2. // <http://history.machaan.ru/all/number07/analiti4/total/maruina/>; index.html
5. Марына В. В. Чехословацкий февраль 1948 начинался в 1945 г. // Международный исторический журнал, 2000, № 7 [Электронный ресурс]. – режим доступа : // <http://history.machaan.ru/all/number07/analiti4/total/maruina/>; index.html.
6. Серапионова Е. П. Эдуард Бенеш: планы послевоенного развития Чехословакии и реальность // Международный исторический журнал, 2000, № 7 [Электронный ресурс]. – режим доступа : // <http://history.machaan.ru/all/number07/analiti4/total/maruina/>; index.html.
7. Нариси історії Закарпатської партійної організації. – Ужгород, 1980.
8. Абибеков Г. М. Коминтерн после формального роспуска (1943-1944 гг.) / Г. М. Абибеков // Вопросы истории. – 1997. – № 8.
9. Советско-чехословацкие отношения во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. – Москва, 1960.
10. Нариси історії Закарпаття. Т. II – Ужгород, 1995.
11. Борканюк О. Чим є для нас Радянський Союз / О. Борканюк. – Ужгород, 1976.
12. Firlinger Z. V slu bich CSP. Dil 2.
13. Мемуары Никиты Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. – 1993. – № 9.
14. Фирсов Ф. И. Архивы Коминтерна и внешняя политика СССР в 1939-1944 гг. / Ф. И. Фирсов // Новая и новейшая история. – 1996. – № 6.
15. Dillas M. Conversations with Stalin. – New York, 1962.
16. Документы и материалы по советско-чехословацких отношений. Т. 4, кн. 3. – Москва, 1983.
17. Василевский А. М. В те суровые годы / А. М. Василевский // Военно-исторический журнал. – 1978. – № 2.
18. Нариси з історії українського державотворення. – Київ, 1995.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Г. В. Боряк**; д.і.н., професор **Ю. В. Котляр**